

Les illes de terra ferma

CARLES DOMINGO

L'ampli significat del mot *illa*

Per mica que sigueu afeccionats als noms, a vegades ben curiosos, que porten els indrets i accidents geogràfics d'un territori —o sia els topònims—, de ben segur que us ha intrigat el mot *illa* aplicat adesiara a paratges de terra endins, la majoria ben allunyats de mostrar a primera vista cap aspecte insular. Cert, els terrenys que es diuen així acostumen a distingir-se per la presència d'aigua; podríem dir fins i tot que es troben a redós d'aquesta i no ens solem descuidar de tenir-la present quan ens hi referim; una aigua, d'altra banda, que pertany sovint a algun accident hidrològic important (per exemple, si és una aigua que flueix, és molt probable que sigui la d'un curs fluvial notable, com és ara un riu important). Aquesta aigua, però, no veus que volti aquests indrets per tots cantons, com ho esperes d'una illa de debò; el cercle aquós no s'acaba de tancar o, fins i tot, l'aigua hi és però tan sols en mulla un costat.

Abans de passar més enllà, però, fem un incís i advertim que en més d'un cas la paraula *illa* no té res a veure amb la configuració del lloc anomenat així, sinó amb el nom del propietari o dels pobladors de l'indret. Per exemple, el nom de *ca n'illa* d'un mas pot ésser que vingui de la seva situació en un dels terrenys que, per alguna de les raons que tot seguit escatirem, és anomenat d'aquesta manera; però pot provenir també del nom de la persona que mena el mas, perquè es digui o hom la conegui precisament pel cognom o renom *illa*. Com es diu en l'argot de la toponomàstica, la denominació pot tenir un origen antroponímic, o sia pel nom d'una persona, cosa que s'esdevé més sovint que no ens pensem.

Aspectes objectius i subjectius que solen presentar les *illes*

Cenyint-nos als casos en què hi ha correspondència entre el nom i la percepció de l'indret (o que sembla haver-

n'hi), heus ací les característiques físiques que hem trobat que solen presentar tots aquests llocs, per bé que no sempre totes alhora: la delimitació per l'aigua d'una part o de gairebé la totalitat de la perifèria de l'indret i la constitució al·luvial¹ del sòl de bona part d'aquests terrenys.

Precisament aquest darrer tret de la composició al·luvial de la terra podria ser l'explicació, almenys parcial, d'una tal denominació en més d'un d'aquests paratges, sobretot si es tracta d'un paratge riberenc, perquè aleshores la tenen en comú amb les illes de debò que es formen enmig dels rius, amb les quals, per una altra banda —i reforçant la percepció d'afinitat— comparteixen el mateix tipus de vegetació espontània.

No ens oblidéssim tampoc d'un altre factor, en aquest cas subjectiu, que predisposaria també a prendre més en consideració els aspectes físics adés adduïts i, per tant, la plausibilitat de la denominació idèntica. Es tracta del fet que un hom no pot deixar de veure tots dos espais, en realitat, com a constituïts per terres inestables; per consegüent, com uns espais insegurs, en el fons potser efímers: qualsevol revinguda fluvial, talment com els ha fet els pot desfer i, si més no, de l'escomesa fluvial en poden sortir alterats profundament.

Resumint: tot aquest seguit de coincidències en la percepció física d'ambdós llocs hauria estès, per un procés analògic o metonímic, la denominació pròpia dels indrets fluvials que són realment illencs als riberencs que hi comparteixen aspectes edàfics i botànics i un pronòstic de tàcita inseguretats implícita.

Les situacions reals

D'acord amb el que acabem d'apuntar, aquests topònims (o fins potser la denominació) els podem trobar en les situacions concretes següents:

a) A l'interior d'un meandre o designant tot el lòbul del meandre; per

tant, en una situació de mig encerclament per l'aigua en què ben poc manca al lloc, sovint, per a ser una illa de veritat.

b) En paratges que havien estat realment illencs però que han perdut la condició insular per un canvi o desplaçament en el curs fluvial (que sovint, per exemple, és erràtic en travessar la plana). El nom perdura més enllà de la identitat com a tal de l'indret.

c) En franges riberenques de trams rectilinis del curs fluvial o bé de la part convexa d'un meandre, és a dir, l'externa. Es tracta probablement de les terres noves formades per la deposició de l'aiguadeix del riu (constituït bàsicament per llim, sorra i còdols) en aquests punts concrets, més propicis que no pas d'altres, per un seguit de circumstàncies, per a rebre la descàrrega al·luvial que el riu fa espontàniament en minvar l'ímpetu que fins aleshores duia el seu corrent.

d) Finalment, en zones abruptes de muntanya, la llenca de terra que queda entre dos barrancs que conflueixen. Generalment té forma de tascó i a primera vista pot semblar que no ofereix sinó un espai reduït per a l'establiment humà.

Exemples de cada cas

Esmentem ara alguns dels indrets coneguts com a *illes*, pertanyent cadascun a alguna de les situacions en l'espai o categories espacials *a*, *b*, *c*, *d*, que adés hem mirat de destriar.

CATEGORIA ESPACIAL A: Es troben en un lòbul de meandre o són el lòbul d'aquest.

— *Les Illes*. El nom d'una part del meandre de Flix, a la Ribera d'Ebre.

— *Les Illetes*. El lòbul del meandre que descriu l'Ebre entre Miravet i Ginestar (Ribera d'Ebre).

— *L'illa*. Meandre més aviat obert que fa el Ter a Flaçà (Gironès). Un altre de semblant el trobem a Celrà; per

1. És a dir, format per la deposició dels materials que arrossegueu els corrents fluvials.

tant, ben a prop rep el mateix nom.

— *L'illa d'Avall*, a Jafre (Baix Empordà). Es tracta d'un meandre que es converteix realment en una illa si el Ter revé prou.

— *L'illa de Putxó*, a l'ample meandre que fa l'Ebre davant de Gines-tar (Ribera d'Ebre).

CATEGORIA ESPACIAL B: Són illes que han deixat de ser-ho. N'hem trobat un sol cas, però això no vol dir que sigui l'únic.

— *L'illa d'en Reixac*. Pujolet que s'aixecava com una illa enmig de l'antic estany d'Ullastret (Baix Empordà). A dintre s'hi troba el mas de l'illa.

CATEGORIA ESPACIAL C: Es tracta simplement de terres marginals al corrent fluvial. És la situació que proporciona més casos. N'esmentarem tres:

— *L'illa de Riu*. Una gran partida del delta de l'Ebre, a la riba dreta del riu, abans mateix d'arribar a l'illa fluvial de Buda.

— *Les Illes*, a Torroella de Fluvià (Alt Empordà). Es troba entre el poble i el riu, al sector de la plana empordanesa estès entre el Fluvià i la Muga, afectat secularment pels aiguats i les revingudes fluvials.

— *L'illa* (vulgarment *la Illa*). És el nom de les terres, ara d'horta, que hi ha a Aldover (Baix Ebre) entre el riu i el canal de la Dreta de l'Ebre.

CATEGORIA ESPACIAL D: Són espais entre dos barrancs confluents.

— *Plan de l'illa*. Planell de la serra de Taús (que culmina una llenca de coster situada entre dos barrancs que conflueixen prop del poblet anomenat els Castells), pertanyent actualment al municipi de Noves de Segre (Alt Urgell).

— *Ca n'illa*, mas de Molló (Ripollès), el nom del qual pot atribuir-se a la seva situació. El trobem al lloc muntanyós que contorneja la carretera del coll d'Ares i queda entre el Ritort i el torrent de la Ginestosa. Des d'allà les

L'illa d'Aldover, entre el riu i el canal (Baix Ebre)

Foto: Ruf Povill

valls que recorren aquests dos cursos d'aigua són, en aparença, de la mateixa magnitud.

Illa, un apel·latiu o un topònim?

Creiem, si interpretem bé el que diu Coromines en sengles articles dedicats a *illa* en el *Diccionari etimològic* i l'*Onomasticon*, que cal admetre que, en segons quins llocs, hi ha (o fins no fa gaire temps encara hi havia) un ús entre toponímic i apel·latiu de la paraula *illa* (tal qual o en alguna forma predecessora) per a referir-se a indrets que presenten algunes de les característiques esmentades. *Tal lloc, per tal com és, és una illa*, i per això el coneixem com *l'illa*, podríem entendre què ens vol dir l'eventual informant del mot en aquest significat particular.

Heus ací els casos que reporta l'il·lustre filòleg de l'ús en estat de pre-topònim (segons la seva mateixa nomenclatura) de la paraula en qüestió.

El *conjunt de prats i finques a banda i banda de la Tet*, que anomenem *l'illa*, a Fontpedrosa (Conflent). El mateix nom per a designar algunes llenques de terra riberenques de la Noguera de Tor, a Barruera, a la Vall de Boí (Alta Ribagorça).

Sota la forma arcaica *irla*: a Masalcoreig (Segrià) i potser tan sols com a nom d'un terreny de vora el Segre. Però a la Ribera de Xúquer, *irla* com a mot de la llengua viva per a designar

terrenys guanyats al riu per al conreu (talment que una sèquia que en travessa alguns és coneguda com la *sèquia de l'Irla*), perquè tot allò són *irles*, expliquen a Coromines).

Sota la forma encara més antiga *isla* (pronunciat *izla* i sense tenir res a veure amb cap castellanisme) a Espui, a la Vall Fosca (Pallars Jussà), *terra entre dos barranquets confluents*.

Testimonis terrals del pas de *ínsula* a *illa*

Aquest recurs a la paraula *illa* per a designar indrets no precisament insulars, el català el comparteix amb altres llengües, fins i tot no romàniques, i ja hi recorria el llatí. L'ètim de *illa* és, com sabem, el mot d'aqueixa llengua *insula*, el qual, en el trànsit devers l'actual *illa*, va generar els estadis intermedis *izla* i *irla*. Doncs bé, tant de la forma de partença *insula* com de les altres dues, n'hi ha testimonis toponímics anomenant indrets no insulars, com els que hem intentat caracteritzar. La tendència a immobilitzar la forma concreta que té qualsevol mot de la llengua general quan esdevé topònim, és a dir, nom propi, s'ha mostrat en aquest cas d'una manera esclatant.

Esmentarem dues *ínsules* (ja ens hem referit al fals castellanisme *izla* de la Vall Fosca) i farem menció d'altres *irles*, a part del testimoniatge corominià de la Ribera del Xúquer, segons el

qual *irla* fóra mot de la llengua viva o, si més no, allí intel·ligible.

Tenim així l'indret anomenat *les Ínsules*, que correspon al lòbul del meandre que descriu la Noguera Pallaresa en sortir del pantà de Sant Antoni i abans de deixar a la dreta i a dalt d'un serrat la vila de Tremp. I al municipi de la Nou de Berguedà, la casa que té per nom *l'Ínsula*, que es troba a prop de l'aiguabarreig de dos torrents confluents.

Afegim a les *lrls* ja comentades solament el poblet de *les lrls*, del municipi de Riudecols (Baix Camp), situat en una junció de barrancs; i del terme del poble de la mateixa comarca, Vandellòs, el topònim *l'irla*, que deu ser o era el nom d'una casa de la part de damunt de la serra dels *Dedalts de Vandellòs*, casa que pertanyia a l'antic terme de Castelló; duen també aquest nom, com a determinatiu, una font i uns horts propers, cosa que ens revela presència d'aigua i, per tant, fa congruent la denominació.

Pobles que s'anomenen *illa*

En els mapes comarcals a escala 1:50.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, el topònim *illa*, amb les seves variants, figura gairebé tant anomenant nuclis de població (des de pobles fins a cases aïllades) com indrets. S'ha de convenir que la justa posició de la majoria dels nuclis poblacionals justifica plenament el nom d'aquests. Ens trobem, doncs, davant un altre cas que so-

Dels pobles anomenats *illa* el més important és la vila de la Catalunya Nord coneguda amb aquest nom *illa* (si bé, precisant més com a *illa del Riberal o de Tet*).

vinteja prou, en què l'apel·latiu d'un indret esdevé també el nom de la casa o grup de cases que s'hi han establert.

D'aquests pobles anomenats *illa*, el més important, sens dubte, és la vila de la Catalunya Nord coneguda amb aquest nom tal qual, *illa* (si bé, precisant més, com a *illa del Riberal o de Tet*).

Dels altres dels quals tenim notícia –evidentment menys conspicus que el poble rossellonès i algun fins i tot reduït actualment a mera referència de la documentació antiga– en citarem tan sols dos: l'antic municipi vallespirà de *les llls*, ara agregat a Morellàs i poble veí de l'empordanès de la Vajol, i *les lrls*, el poblet del Baix Camp al qual adés ja ens hem referit.

Això d'aquesta paraula, *illa*, denominant nuclis de població, juntament amb el fet de l'heterogeneïtat de les contrades on es troben les poblacions esmentades, creiem que és interessant, perquè permet d'insinuar a un

nombre de públic més gran que l'accepció del mot *illa* de què ara fem qüestió no es pot considerar un fet merament local o com a màxim comarcal, sinó que hauria tingut o té encara extensió en la llengua general. En realitat, *illa* es converteix aleshores en un nom que pertany a la que s'anomena toponímia major, és a dir, la que és coneguda normalment pel comú de la gent i no tan sols pels qui freqüenten l'indret.

El coll de Lilla

Afegim finalment aquest aclariment: el nom de *Lilla* (sobre el qual durant molt de temps s'ha sostingut que calia grafiar *l'illa*) del conegut coll de muntanya (i del poblet que s'hi arrecera), que trobem entre Valls i Montblanc i posa en contacte l'Alt Camp de Tarragona amb la Conca de Barberà, sembla que no fa referència a les illes de què ara hem parlat, amb les quals, altrament, no comparteix cap dels trets que els hem atribuït. Segons Joaquim Casas, el coll de Lilla «és un mirador incomparable, des d'on es domina un panorama grandios, ple tòric de verds i de grisos, que té la conca immensa de la Mediterrània a segon terme. És un paisatge ple de vida; remorós, des d'allà dalt, de silencis bategants». Les transcripcions més antigues que tenim d'aquest topònim són sota la forma *Alilla*, la qual segons Coromines s'ha d'emparentar amb *Alella*, el nom del poble del Maresme.◆

Trias, néts de Joaquim, SA

TOTA LA VIDA FENT GALETES

Ctra. de Sils, 36
17430 Santa Coloma de Farners

Tel. 972 841213

Fax. 972 842414

www.triasbiscuits.com

C/e: trias@triasbiscuits.com